

Опис проекту дослідження під час наукового стажування в IBI 'Artes Liberales' UW

Тема запропонованого дослідження «'Архівна політика' в Україні та Польщі» стала одним з відгалужених напрямків моєї роботи над дисертацією, яка широко охоплює пізньорадянську та пострадянську культуру. Дисертацію я планую сфокусувати на соціо-політичних змінах у пострадянському міському просторі на прикладі Львова і Києва. Але тут постає дуже важлива проблема: якщо говорити про фізичний простір з точки зору його організації та використання як про проект, сформований умовами та соціальними стосунками певного історичного періоду, то це задає досить вузьку можливість проаналізувати лише механізми формування цього простору, тоді як сприйняття і практики повсякдення вислизують з поля зору. Тому пам'ять, не тільки як наратив, а як афективні кліше та тілесні практики, додає іншого виміру моєму баченню політики міського простору.

Пам'ять як поняття і цінність у сучасному офіційному та інтелектуальному дискурсі стає метафізичним осердям ідентичності (інколи переходячи в психо-фізіологічні категорії) і непомітно підмінює поняття ідеології. Видаючи себе за поворот до історії мас, позиції «простих людей», пам'ять про радянське минуле майже повністю відображає офіційну позицію влади (попри позірну різницю між західною та східною частиною України, якраз протистояння владних позицій може її пояснити). З іншого боку, через масову культуру (перш за все, телебачення) повертається витіснене офіційною риторикою героїки та страждань радянське повсякдення, що також має великий попит як «наше минуле».

Якраз в цьому контексті офіційної політики та масової культури, які дають можливість зробити загальні висновки про українське пострадянське суспільство, я планую проаналізувати зв'язок між пам'яттю, владою та архівами. Наразі саме архів постійно фігурує у публічному дискурсі «відновлення історичної правди». Архів стає тим найвищим символічним знанням про минуле, його істиною, яка вимагає витягати минуле на суд теперішнього. Проголошена істина виступає на користь пам'яті як абсолютного значення: неважливо, що і як пам'ятати, важливо пам'ятати. При цьому пам'ять переформатовується в

цілком гомогенну так звану правду, де вже відкидається суб'єктивний характер її картини минулого, і вона таким чином переходить у незаперечну точність документів.

Архів постає як втілення абсолютного знання Великого Іншого, користуючись цим поняттям Лакана, універсальне свідчення символічного порядку та закону. Невідомі і приховані від усіх документи і справи – це знання істини з усевидачої позиції влади, і тут накладаються дві владні позиції: з одного боку, сучасний намір викриття злочинів колишньої влади, з іншого – самоопис власних дій тогочасної влади. Як тоді, так і тепер, архів є органом державної влади, як інституційно, так і ідеологічно, тому питання «хто говорить» у тому сенсі, як його задає Фуко, актуальне для обох ситуацій. Сучасне постійне апелювання до архіву, де є відповіді на всі питання про минуле, всі дані про кожного, – це утопія того, хто вважає, що всі і все пораховані, кожен рух зафіксований в історії. Це утопічне бажання державної влади – бачити і документувати все, історизувати своє існування через тотальний архів, який був би ідеальним самоописом. Але це також бажання кожного – бути врахованим, бути в полі зору Великого Іншого, фактично отримати підтвердження свого існування від символічної влади. Архів – це оптика державної влади, те, як і що вона бачить, визначає та описує. Те, що потрапляє в документи архіву, має чіткий політичний характер, який оприявлює, як держава визначає своїх суб'єктів та їх сукупності як суспільство, клас чи іншу форму спільноти. Ці визначення набирають форм наукової експертизи чи універсальних загальнолюдських цінностей, що має на меті нейтралізувати політичний характер цієї оптики держави, зробити її прозорою і непомітною. Архів зберігає свідчення того, як різні форми влади конституюють людину як біологічний та соціальний організм.

В сучасному українському публічному дискурсі «віднайдення історичної правди» архів виступає як страшне місце захованої істини і її травматичних відкриттів, пам'ять як відповідальність, звинувачення та вина тепер нерозривно пов'язується з архівом. Загальна концепція вини підміняє етичний вибір всезагальною відповідальністю і ні до чого не зобов'язує, крім пам'яті про цю вину, і приналежності до спільноти винних через родину чи народ. Архів є втіленням цієї політики вини, місцем, де можна знайти компромат на будь-кого, хто жив при радянській системі, відповідно, кожен апріорі на гачку, бо невідомо, що

зберігається в архівах. Це минуле зачіпає усіх, бо це може бути темне минуле батька, першого шкільного вчителя чи улюбленого письменника. Фіктивність архівних даних та їхня специфіка не враховується тими, хто апелюють до його істини.

Постійно наголошуючи на важливості доступу до архівів, влада в цій ситуації навпаки передає їх своїм найбільш надійним органам, як от Службі Безпеки України, і таким чином виступає гарантом захисту своїх громадян: в ситуації прагнення знати все про радянське минуле, держава визначає, хто і як матиме доступ до цієї інформації. Визначати і називати винних та їхніх жертв – така головна теперішня функція архіву для влади, яка переросла в безкінечну математичну калькуляцію жертв та злочинців, де числа зростають разом з виявленням нових архівних даних, зростає кількість документів, які підтверджують вину та масштаби злочинів, вводяться нові форми обчислення по кожному місту чи року. Математичне змагання жертв, заради якого досліджують архіви, утверджує вибрану віктимізаційну стратегію влади виступати з позиції історичної справедливості, з позиції жертви, яка має надзвичайні права. Кількість оброблених архівних даних, опублікування справ та інше накопичення інформації слугує обґрунтуванням ідеологічній політиці пам'яті.

Служба Безпеки України, що є розшуковим та каральним органом держави, де працюють професійні правоохоронці, поступово стає історіографічним органом. Йому належать величезні архівні фонди саме радянської доби, які досі вважалися недоступними навіть для істориків. Саме СБУ тепер проводить тематичні історичні виставки, видає історичні книжки та знімає біографічні фільми на основі власних архівних документів. При цьому ігнорується специфіка архівних даних, їх неповнота, неточність, фіктивність, тобто, все те, що враховують професійні історики при використанні архівів. Також попри постійне наголошування важливості раніше засекречених матеріалів, доступ до них дуже ускладнений і обмежений. Виявлення конкретних форм використання архівів оприявлює механізми влади у продукуванні так званої «історичної правди».

Мета моєю теперішньої роботи з українським матеріалом та запланованого її продовження у Польщі – проаналізувати використання архівних даних та їх символічного образу (що переходить в символічний капітал) в офіційному дискурсі та масмедіа, а також у

пов'язаних із ними сферах історіографії та масової культури. У Польщі використання архівів як символічної влади історичної правди у політичній ідеології має набагато довшу історію і формат впливу на суспільство. Саме тому Президент України та інші посадові особи постійно наголошують, що Польський Інститут Народної Пам'яті (Instytut Pamięci Narodowej) є зразковим для пострадянської політики пам'яті, між ним та Службою Безпеки України укладені угоди про співпрацю. Побіжно ознайомившись з діяльністю IPN та давнішими дискусіями в польських медіа про архівні матеріали, можна коротко окреслити питання мого дослідження в Польщі: про що свідчать такі використання архівних матеріалів та як вони співвідносяться із загальною політикою пам'яті та переосмислення минулого в Україні та Польщі.